

Jan Zabłocki

Si mulier vinum bibit condemnatur

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawno-historyczny 32/1-2, 223-232

1989

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JAN ZABŁOCKI

SI MULIER VINUM BIBIT CONDEMNATUR

Na czele rodziny rzymskiej stał niezależny od nikogo naczelnik domu — *pater familias*, którego władzy podlegała cała *familia*. Wyrażenie *pater familias* składa się ze zbitki słów, z których każde ma wielorakie znaczenie. Termin *pater*¹ oznacza rodzica, chociaż jest używany także w odniesieniu do głowy rodu (*pater gentis*). Również członkowie senatu nazywani są *patres*. Tytuł *pater* odnosi się ponadto do bóstw np. *pater Neptunus*, czy mitycznych przodków jak np. *pater Aeneas*². Także termin *familia* jest wieloznaczny³. Z punktu widzenia prawnego oznacza on całość złożoną z osób i rzeczy⁴. W węższym znaczeniu obejmowano tą nazwą albo wolne osoby powiązane ze sobą węzłami prawnymi, albo przynależny do tych osób majątek wraz z niewolnikami. W najwęższym znaczeniu pod tą nazwą rozumiano niewolników (*famuli*)⁵.

Pojęcie *pater familias* oznacza zarówno właściciela majątku jak i zwierzchnika osób będących pod jego władzą⁶, który jest głową domu i symbolem trwania rodziny; pośrednikiem między duchami przodków i żyjącymi⁷.

Pater familias będąc pośrednikiem między przodkami i resztą

---

¹ Na temat etymologii słowa *pater* por. A. Walde — J. B. Hoffmann, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*², II, Heidelberg 1954, s.v. *Pater*, s. 262 i n.

² Na temat różnorakiego znaczenia terminu *pater* w źródłach por. Ae. Forcellini, *Lexicon Totius Latinitatis*, III, Patavii 1940, s.v. *Pater*, s. 592 i n. Por. też C. Longo, *Corso di diritto romano, Diritto di famiglia*, Milano 1946, s. 6 i n.

³ Na temat etymologii słowa *familia* por. A. Walde — J. B. Hoffmann, dz. cyt., I, Heidelberg 1938, s.v. *Famulus, Familia*, s. 452.

⁴ Por. M. Kaser, *Das römische Privatrecht*², I, München 1971, s. 50.

⁵ Punktem wyjścia na oznaczenie poszczególnych kregów rodziny jest komentarz Ulpiana do edyktu (D. 50.16.193.1—5). Por. też M. Wyszynski, *Prawo rzymskie*, II, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1958, s. 23; M. Kaser, *RPR*², I, s. 50 i n. z cytowaną tam literaturą.

⁶ Por. M. Kaser, *Der Inhalt der patria potestas*, ZSS Rom. Abt. 58 (1938) s. 62 i n.

⁷ Por. C. W. Westrup, *Introduction to Early Roman Law*, I, Copenhagen—London 1944, s. 45 i n.; P. De Francisci, *Primordia civitatis*, Romae 1959, s. 151 i n.

rodziny jest dla rodziny postacią centralną, której podporządkowani są wszyscy jej członkowie. Jednocześnie osoby podległe władzy *patris familias*, wchodzące w skład rodziny, dzieliły z nim stanowisko społeczne, polityczne, korzystały z jego opieki, a po jego śmierci z reguły dziedziczyły jego majątek i kult⁸. Naczelnikiem rodziny mającym władzę nad podległymi osobami, jak wskazuje sama nazwa — *pater familias*, mógł być tylko mężczyzna, obywatel rzymski. Zaznaczyć jednak należy, iż *pater familias* oznacza stanowisko prawne w rodzinie. Może zajmować je nawet niedojrzały — *impuber*, jeszcze niezdolny do rodzenia dzieci, czy dorosły pozbawiony już zstępnych, a także syn emancypowany, który posiada żyjącego ojca⁹.

Władza *patris familias*, pierwotnie jednolita w stosunku do wszystkich osób, była jeszcze w okresie Ustawy XII Tablic mało zróżnicowana i nazywała się *manus*. Pojęcie to oznaczało rękę — rękę karzącą, strzegącą, wspomagającą. Ale już w tym okresie można zauważyć pewne zróżnicowanie władzy *patris familias* w stosunku do poszczególnych członków rodziny. Nad dziećmi miał on władzę zwaną *patria potestas*. Dla określenia jego uprawnień w stosunku do żony (a w tym okresie żony w zasadzie podlegały władzy swych mężów) zachowano dawną nazwę — *manus*, wreszcie władza nad niewolnikami, zwłaszcza w późniejszym okresie, zwana była *dominica potestas*¹⁰.

Źródła dotyczące pierwotnych reguł kierujących życiem rodzinnym są nieliczne. Wśród nich na szczególną uwagę zasługują *Noctes Atticae* Aulusa Gelliusa, w których antykwarysta przytacza liczne przekazy starożytnych autorów o życiu codziennym Rzymian wskazujące na władzę karania żony przez męża; m. in. podaje informacje o zakazie picia wina przez kobiety i skutkach jakie pociągało za sobą przekroczenie tego zakazu¹¹.

Gell. 10.23.1—2:

Qui de victu atque cultu populi Romani scripserunt mulieres Romae atque in Latio „aetatem abstemias egisse”, hoc est vino semper, quod „temetum” prisca lingua appellabatur, abstinuisse dicunt, institutumque ut cognatis osculum ferrent deprehendendi causa, ut odor indicium faceret, si bibissent. Bibere autem solitas ferunt loream, passum, murrinam et quae id genus sapiant potu dulcia.

⁸ Por. C. W. Westrup, dz. cyt., I, s. 19; M. Kaser, *RPR*², I, s. 51.

⁹ Por. C. Longo, *Diritto di famiglia*, s. 7.

¹⁰ Por. M. Kaser, *RPR*², I, s. 56 i n. z cytowaną literaturą.

¹¹ Na temat różnych teorii wyjaśniających powstanie zakazu picia wina przez kobiety por. ostatnio L. Mindieri, „*Vini usus feminis ignotus*”, *LABEO* 28 (1982) s. 150 i n.

Jak podaje Gellius, autorzy piszący *de victu et cultu* narodu rzymskiego przekazali, że zarówno w Rzymie jak i w Lacjum kobiety prowadziły wstrzemięźliwy żywot, czyli, że zawsze powstrzymywały się od picia wina, nazywanego w pierwotnym języku *temetum*. Picie takiego wina — *temetum* było kobietom zakazane; mogły pić jedynie niesfermentowany sok winogron (*lorea*), napój z jagód suszonych (*passum*), napój przyprawiony wonnością mirry (*murrina*) i inne łagodne napoje¹².

W celu skutecznej kontroli trybu życia kobiet wymyślono szczególny sposób postępowania. Mianowicie kobiety miały całować krewnych w usta, aby ci mogli po zapachu rozpoznać czy piły one wino¹³.

Stwierdzenie, że kobieta piła wino pociągało za sobą poważne konsekwencje.

Dion. 2.25.6 = Leges regiae, Romulus 7 (FIRA I, 7):

De his cognoscebant cognati cum marito: de adulteriis et si qua vinum bibisse argueretur; hoc utrumque enim morte punire Romulus concessit.

Dionysios mówi o przestępstwie kobiety, które polegało zarówno na cudzołóstwie jak i na picciu wina. Kobieta pijąca wino winna być ukarna z taką samą surowością jak niewierna. W roli sędziego występował mąż i *syngeneis*. To ostatnie słowo greckie w tłumaczeniu na język łaciński brzmi — *cognati*¹⁴. Wydaje się więc, iż upoważniony do karania kobiet — może w ramach tzw. *iudicium domesticum*¹⁵ — był ten sam krąg osób, który wg Gelliusa zobowiązane były one całować.

¹² Por. C. W. Westrup, dz. cyt., I, s. 201 i n.; L. Minieri, dz. cyt., s. 157 i n.

¹³ Por. Plin. Nat. Hist. 14.90: Cato ideo propinquos feminis osculum dare, ut scirent an temetum olerent. hoc tum nomen vino erat, unde et temulentia appellata. Geneza tego zwyczaju jest w źródłach różnie wyjaśniana. Por. K. Schneider, RE X, Stuttgart 1919, s.v. *Ius osculi*, szp. 1284; C. W. Westrup, dz. cyt., I, s. 200 uw. 1; P. Noailles, *Le tabous du mariage dans le droit primitif des Romains*. Fas et Jus. Études de droit romain, Paris 1948, s. 16 i n.; L. Minieri, dz. cyt., s. 156.

¹⁴ Por. Festus, De verborum significatu, s.v. *Osculana pugna*, L. 216... quod inter cognatos, propinquosque institutum ab antiquis est, maximeque feminas ..., mówi nie tylko o krewnych, lecz i bliskich. Por. też W. Kunkel, *Das Konsilium im Hausgericht*, ZSS Rom. Abt. 83 (1966) s. 236, który pod pojęciem *syngeneis* rozumie nie tylko krewnych męża, lecz przede wszystkim krewnych żony.

¹⁵ Istnienie *iudicium domesticum* jako instytucji prawnej kwestionują Th. Mommsen, *Römisches Strafrecht*, Leipzig 1899 (Nachdruck, Graz 1955), s. 17 uw. 1; E. Volterra, *Il preteso tribunale domestico in diritto romano*, RISG 2 (1948) s. 108 i n.; M. Kaser, *Der Inhalt der patria potestas*, s. 68 i n. Natomiast za *iudicium domesticum* jako instytucją prawną opowiada się R. Düll, *Iudicium domesticum abdicatio und apoceryxis*, ZSS Rom. Abt. 53 (1943) s. 59 oraz W. Kun-

Wiadomości o innych przestępstwach kobiet, traktowanych równie surowo przez ustawodawstwo Romulusa, podaje także Plutarch.

Plutarchus, Romulus 22 = Leges regiae, Romulus 9 (FIRA I, 8):

Constitut quoque leges quasdam, inter quas illa dura est, quae uxori non permittit divertere a marito, at marito permittit uxorem repudiare propter veneficium circa prolem vel subiectionem clavium vel adulterium commissum;...

Według Plutarcha Romulus uznaje jako słuszny powód do rozwodu oprócz cudzołóstwa (*moicheutheisan*) i *veneficium circa prolem*¹⁶ (*farmakeia teknon*) również popełnienie *kleidon hypobole*¹⁷. Znaczenie tego zwrotu jest wątpliwe. Na język łaciński zwrot *kleidon hypobole* jest tłumaczony jako *subiectionem clavium* czyli zabranie kluczy¹⁸. Nie oznacza to zabrania kluczy od domu, bowiem żona wchodząc pod władzę męża otrzymywała klucze jako symbol istnienia małżeństwa *cum manu*, a które odbierano jej po rozwodzie na znak utraty nad nią władzy męża¹⁹. Mogły to być klucze do piwnic z winem na co zdaje się wskazywać Pliniusz.

Plin. Nat. Hist. 14.89:

... Fabius Pictor in annalibus suis scripsit matronam, quod loculos in quibus erant claves cellae vinariae resignavisset, a suis inedia mori coactam,...

Historyk podaje za *Annales* Fabiusa Pictora, że *matrona* rzymska została skazana na śmierć głodową za odpięczętowanie szkatułki, w której trzymano *claves cellae vinariae*²⁰. W tym przy-

kel, dz. cyt., s. 249 uw. 66. E. Pólay, *Das „regimen morum“ des Zensors und sogenannte Hausgerichtsbarkeit*, Studi Volterra, III, Milano 1971, s. 317 dowodzi, iż *iudicium domesticum* stoi na pograniczu instytucji prawnej i pozaprawnej.

¹⁶ P. F. Girard, *Textes de Droit Romain*⁵, Paris 1923, s. 6 uw. 2 ma: *propter veneficium vel suppositionem partus* co w literaturze jest tłumaczone jako trucie dzieci, czy *abortus procuratio*. Por. C. W. Westrup, dz. cyt., I, s. 78; P. Noailles, dz. cyt., s. 2 i n.; A. Sölnner, *Zu Vorgeschichte und Funktion der actio rei uxoriae*, Köln—Wien 1969, s. 75; M. Kaser, *RPR*², I, s. 61.

¹⁷ Odmienią lekcję tekstu greckiego proponuje E. A. Skassis, *Diorthotika eis Ploutarchon*, Tessarakontaetis Theofilou Borea, 105—108. Athen 1939 (cyt. za H. Kreller, *ZSS Rom. Abt. 60* (1940) s. 320), który w miejsce *kleidon hypobole* wstawia *kai paidon hypobole*.

¹⁸ P. F. Girard, *Textes*, s. 6 uw. 2 tłumaczy zwrot *kleidon hypobole* na *falsationem clavium*. Sens tego zwrotu w języku polskim najlepiej oddają słowa podrobienie, fałszowanie kluczy.

¹⁹ Według Cic. Phil. 2.28.69 zgodnie z Ustawą XII Tablic (FIRA I, 36 — tab. 4.3) rozwiedzionej małżonce odbierano klucze symbolizujące władzę pani domu. Por. P. Bonfante, *Corso di diritto romano*, I, *Diritto di famiglia*², Milano 1963, s. 335.

²⁰ Por. Tert. Apol. 6.29: *Circa feminas quidem etiam illa maiorum*

padku, podobnie jak w przypadku przytoczonym przez Gelliusa (Gell. 10.23.1), do kontroli, a zdaniem Dionysiosa (Dion. 2.25.6) równocześnie do karania, uprawnieni byli krewni żony.

Gellius, w dalszym ciągu cytowanej relacji, przeciwstawia pierwotną formę kontroli i karania za picie wina innym konsekwencjom istniejącym już w czasach Katona.

Gell. 10.23.3:

Atque haec quidem in his quibus dixi libris pervulgata sunt, sed Marcus Cato non solum existimatas, set et multatas quoque a iudice mulieres, refert, non minus si vinum in se, quam si probrum et adulterium admisissent.

Antykwarysta w słowie wprowadzającym do mowy Katona *De dote*, którą przytacza w dosłownym brzmieniu w dalszej części swojego wywodu, mówi, że wg Katona za picie wina kobiety nie tylko mogły być *existimatas*, lecz także *multatas* z taką samą surowością jak za *probrum* czy *adulterium*²¹.

Nie ulega wątpliwości, że cudzołożnica złapana na gorącym uczynku mogła być bezkarnie przez męża zabita.

Gell. 10.23.5:

De iure autem occidendi ita scriptum: „In adulterio uxorem tuam siprehendisses, sine iudicio impune necares; illa te, si adulterares sive tu adulterarere, digito non auderet contingere, neque ius est.”

W swojej mowie *De dote* Kato uznał²², iż żonę pochwyconą na cudzołóstwie mąż może zabić natychmiast, nawet bez przeprowadzania postępowania sądowego. Żona natomiast, w przypadku cudzołóstwa męża, była bezradna, gdyż nie miała prawa nawet dotknąć go palcem. Stwierdzenie Katona dotyczy więc jedynie przy-

instituta ceciderunt,.. cum mulieres usque adeo vino abstinerentur, ut matronam ob resignatos cellae vinariae oculos sui inedia necarint,...

²¹ Por. C. W. Westrup, dz. cyt., I, s. 201, który uważa, iż kobiety pijące wino mogły być nie tylko piętnowane przez cenzora, lecz także karane przez sędziego; W. Kunkel, dz. cyt., s. 236 sądzi, iż *multa* w technicznym znaczeniu wskazuje na karę pieniężną wymierzaną przez magistraturę, zaś zdaniem A. Söllnera, dz. cyt., s. 73 i n. słowa *multare* używa Kato w nietechnicznym znaczeniu, gdyż znaczenie techniczne przyłgnęło tylko do pojęcia *multa*; natomiast A. Watson, *The Law of Persons in the Later Roman Republic*, Oxford 1937 s. 69 i n. sugeruje, że w tym przypadku chodzi o *ius retentionis* przysługujące mężowi na posagu żony zarówno w przypadku picia wina jak i popełnienia *adulterium*.

²² Por. H. J. Wolff, *Das iudicium de moribus und sein Verhältnis zur actio rei uxoriae*, ZSS Rom. Abt. 54 (1934), który twierdzi, że jest to mowa sądowa wygłoszona przez przeciwnika procesowego męża; natomiast zdaniem W. Kunkla, dz. cyt., s. 234 uw. 26 jest to forma wypowiedzi typowa dla konstrukcji języka łacińskiego, której odpowiednikiem w języku niemieckim jest bezosobowe *man*.

padku zabójstwa żony-dokonanego *inpune sine iudicio* — złapanej *in flagranti*.

Przekaz Pliniusza wspomina także o bezkarnym zabójstwie kobiety pijącej wino.

Plin. Nat. Hist. 14.89:

non licebat id (scil. vinum) feminis Romae bibere. invenimus inter exempla Egnati Maetenni uxorem, quod vinum bibisset e dolio, interfectam fusti a marito, eumque caedis a Romulo absolutum.

Historyk opowiadając anegdotę o mężu, który swoją żonę złapaną na picciu wina z gąsiora zabił uderzając pałką, podaje, że Romulus uniewinnił go²³. Wydaje się jednak, iż to rozstrzygnięcie, dotyczące jednostkowej sprawy, zostało rozciągnięte na wszystkie podobne wypadki, tworząc normę zgodnie z którą, w wypadku picia wina przez żonę mąż mógł ją zabić bezkarnie, podobnie jak w wypadku cudzołóstwa²⁴.

Zarówno picie wina jak i cudzołóstwo mogły być karane nie tylko w przypadku schwytania żony na gorącym uczynku.

Gell. 10.23.4:

Verba Marci Catonis adscripsi ex oratione quae inscribitur *De Dote*, in qua id quoque scriptum est, in adulterio uxores deprehensas ius fuisse maritis necare: „Vir”, inquit, „cum divortium fecit, mulieri iudex pro censore est, imperium quod videtur habet, si quid perverse taetrique factum est a muliere, multitur; si vinum bibit, si cum alieno viro probri quid fecit, condemnatur.”

Przytaczając słowa Katona Gellius podnosi dwie kwestie²⁵: prawo męża do zabicia żony złapanej na cudzołóstwie, oraz możliwość ukarania żony przez dokonanie z nią rozwodu i związane z tym skutki. Uwzględniając, iż Kato (Gell. 10.23.3) picie wina kobiet traktuje na równi z cudzołóstwem, można przyjąć, że i w tym przypadku przewiduje on jednakową karę za oba przestępstwa. Hipoteza ta opiera się na rozróżnieniu *multitare* i *condem-*

²³ Por. też Val. Max. 6.3.9: Egnati autem Metenni longe minore de causa, qui uxorem, quod vinum bibisset, fusti percussam interemit, idque factum non accusatore tantum, sed etiam reprehensore caruit, uno quoque existimante optimo illam exemplo violatae sobrietati potenas perpendisse. Serv. Ad Verg. Aen. 1.737: apud maiores nostros feminae non utebantur vino, nisi sacrorum causa certis diebus. Denique femina, quae sub Romulo vinum bibit, occissa est a marito, Metennius absolutus, id enim nomen marito trucidata sit.

²⁴ Por. A. Söllner, dz. cyt., s. 75.

²⁵ Tekst cyt. na podstawie J. C. Rolfe, *The Attic Nights of Aulus Gellius*, London 1948, lecz ze zmienioną interpunkcją.

nare²⁶ oraz przyjęciu następującej konstrukcji wypowiedzi Katona: ... *si quid perverse taetrique factum est a muliere, multatur; si vinum bibit, si cum alieno viro probri quid fecit, condemnatur*²⁷. Za konstrukcją tą opowiada się też Söllner²⁸, podnosząc iż opis stanu faktycznego w zdaniu warunkowym (*si... factum est; si... bibit; si... fecit*) jest w stylu starych ustaw (*si in ius vocat*), jak również to, iż w dużej części tekstów klasycznych opis taki występuje w zdaniu podrzędnie złożonym. Uznaje on również konstrukcję alternatywną *multatur, si vinum bibit; si cum alieno viro probri quid fecit, condemnatur* w stylu Katona za ekscentryczny chiasmus²⁹.

Jednakże mowa Katona dotycząca jurysdykcji sądowej — ze względu na stylistyczną nieprecyzyjność — budzi dalsze kontrowersje³⁰. Powodem tych kontrowersji jest składnia cytowanego zdania złożonego i ustalenie, które jego frazy są zdaniem głównym, a które pobocznym; a zatem, które słowo stanowi podmiot zdania głównego. Noailles³¹, powołując się na analogiczne przypadki w literaturze rzymskiej, twierdzi, że słowo *vir* jest podmiotem zdania podrzędnego, a *iudex* podmiotem zdania głównego. Zatem Kato mówił o osobie sędziego, a nie o osobie męża-sędziego, który, w razie wytoczenia skargi cywilnej w związku z rozwodem nakłada na żonę występłą sankcję pieniężną proporcjonalną do jej wykroczenia. Wykroczenia te były albo ciężkie, jak *adulterium* i picie wina, albo lżejsze, których nie wylicza. Postępowanie sądowe zdaniem Noailles'a toczy się nie w *iudicium domesticum*, lecz w *iudicium de moribus*³². Natomiast Kunkel³³ uważa, iż *vir* przed zdaniem z *cum* jest podmiotem zdania głów-

²⁶ Por. W. Kunkel, dz. cyt., s. 235 i n. Odmiennego zdania jest H. J. Wolff, dz. cyt., s. 519 uw. 4, który uważa iż są to słowa użyte zamiennie.

²⁷ Por. C. W. Westrup, dz. cyt., I, s. 201 uw. 1; P. Noailles, dz. cyt., s. 26 uw. 1; W. Kunkel, dz. cyt., s. 234; A. Söllner, dz. cyt., s. 71.

²⁸ Por. A. Söllner, dz. cyt., s. 71 i n. uw. 3.

²⁹ Por. J. C. Rolfe, dz. cyt., ad h.l.; E. Volterra, dz. cyt., s. 115; D. Kienast, *Cato der Zensor, seine Persönlichkeit und seine Zeit*², Darmstadt 1979, s. 166.

³⁰ Por. E. Volterra, dz. cyt., s. 115 uw. 119 który podaje przykłady różnych komentarzy tego fragmentu z rozmaitymi próbami jego rekonstrukcji.

³¹ Por. P. Noailles, dz. cyt., s. 26 uw. 1. Por. też. A. Söllner, dz. cyt., s. 72 uw. 6.

³² Por. A. Noailles, dz. cyt., s. 26 i n. Na temat *iudicium de moribus* por. Klingmüller, RE IX, Stuttgart 1916, s.v. *Iudicium de moribus*, ssp. 1083 i n.; H. J. Wolff, dz. cyt., s. 315 i m.; E. Volterra, NNDI IX, Torino 1965, s.v. *Iudicium de moribus*, s. 344 i n.; Na temat stosunku *iudicium de moribus* do *actio rei uxoriae* por. A. Söllner, dz. cyt., s. 80 i n.

nego, którego dopełnieniem jest *iudex pro censore est*. *Vir* jest podmiotem także następnego zdania (*vir*) *imperium quod videtur habet*. Mąż zatem w przypadku złego prowadzenia się żony (*propter mores*) wzorując się na cenzorskim sędzie obyczajowym³⁴ (*vir... iudex pro censore est*) przy zwrocie posagu po rozwiązaniu małżeństwa korzysta z *ius retentionis*³⁵. Władza męża nad żoną jest upodobniona do władzy magistratury nad obywatelami. Przysługuje więc mężowi tzw. (*quod videtur*) *imperium* nad żoną przy złejszych wykroczeniach (*si quid perverse taetrique factum est a muliere*) czyli prawo karcenia (*Multierungsrecht*), natomiast przy przestępstwach takich jak picie wina czy cudzołóstwo jurysdykcja sądowa³⁶. Rozróżnienie *multitari* i *condemnari* pozwala Kunklowi przyjąć, że tak jak arbitralna władza magistratury wobec obywatela była ograniczona do złejszych przestępstw, tak analogicznie przysługujące mężowi prawo karcenia żony ograniczone było do złejszych wykroczeń. Ukaranie zaś ciężkich przestępstw tak obywatela jak i żony następowało w drodze wyroku. Wyrok na żonę wydawano jednak w ramach *iudicium domesticum*³⁷.

Składnia gramatyczna przytoczonej przez Gelliusa mowy Katona (Gell. 10.23.4) nie pozwala stwierdzić, czy sędzią był sędzia prywatny, czy też sędzią był mąż³⁸. Z jednej strony jest bezsporne, iż mąż ma prawo zabicia żony w wypadku złapania jej na cudzołóstwie (Gell. 10.23.5). Prawo to potwierdza także Dionysios (Dion. 2.25.6). Mąż może również bezkarnie zabić żonę złapaną na picciu wina (Plin. Nat. Hist. 19.89; Val. Max. 6.3.9). Zabranie kluczy do piwnic z winem czy picie wina może pociągać za sobą także karę wymierzaną, zdaniem Dionysiosa (Dion. 2.25.6) i Fabiusa Pictora cytowanego przez Pliniusza (Plin. Nat. Hist. 14.89), w ramach *iudicium domesticum*. Z drugiej strony Gellius (Gell. 10.23.1) podaje, iż członkowie rodziny kontrolowali czy kobiety piły wino. Na podstawie tej wypowiedzi można również wnioskować, że były one karane przez swych krewnych. Ponadto z dalszej wypowiedzi Katona wynika, iż kobiety mogły być karane

³³ Por. W. Kunkel, dz. cyt., s. 234 uw. 28.

³⁴ Por. E. Pólay, dz. cyt., s. 314, który twierdzi, że w tym fragmencie jest mowa o jurysdykcji publicznej przysługującej mężowi.

³⁵ Por. W. Kunkel, dz. cyt., s. 234 i n. Por. też. A. Watson, dz. cyt., s. 69 i n.

³⁶ Por. W. Kunkel, dz. cyt., s. 235 i n. M. Kaser, *RPR*², I, s. 57 uw. 5, twierdzi, iż słowo *imperium* występuje zamiast *potestas* czy *manus*.

³⁷ Por. W. Kunkel, dz. cyt., s. 336 i n.

³⁸ Por. A. Söllner, dz. cyt., s. 72. Według H. J. Wolffa, dz. cyt., s. 319 i n. słowo *iudex* w Gell. 10.23.3. jest użyte na oznaczenie sędziego, natomiast w Gell. 10.23.4 — męża. Natomiast Klingmüller, dz. cyt., szp. 1083, uważa, iż mąż występuje jako *iudex domesticus*. Por. też E. Pólay, dz. cyt., s. 314 i n.

także przez sędziego. Kato nie podaje, czy w tym wypadku sędzią był mąż, lecz mówi ogólnie *iudex*. Nasuwa to przypuszczenie, iż obok męża uprawniona do karania kobiet była także inna osoba. A zatem mąż nie jest sędzią, o którym mówi Kato. Z tego można wysnuć wniosek, że w wypowiedzi Katona nie chodziło o wymiar kary w ramach ogólnych uprawnień męża do karzenia żony, czy nawet w ramach *iudicium domesticum*, gdyż używając słowa *quoque* Kato stwierdza nie tylko, że taki wymiar kary mógł mieć miejsce, lecz także, że obok niego istniał wymiar kary dokonywany przez sędziego. Sędzia ten, być może w ramach *iudicium de moribus*, ustalał czy zaistniały przesłanki rozwodowe i jak ciężkie było wykroczenie kobiety oraz wymierzał odpowiednią karę. Według omawianej mowy Katona o posagu (Gell. 10.23.4), kobieta była zasądzana (*condemnatur*) z powodu cudzołóstwa i picia wina; przy innych wykroczeniach była karana (*multitur*). Oznacza to, być może, że w pierwszym z przytoczonych przypadków, które później zostały uznane za *mores graviores*, kobieta traciła cały swój posag, a może nawet była skazywana na karę śmierci (Dion. 2.25.6; Plin. Nat. Hist. 14.89), podczas gdy w przypadku lżejszych wykroczeń — *mores leviores* — musiała mężowi pozostawić część posagu³⁹. Ocena *mores* kobiety należała więc do sędziego i dlatego wydaje się zrozumiałe, że jeśli mąż dokonywał rozwodu i w wyniku tego rozpatrywano sprawę o zwrot posagu, sędzia występował w roli cenzora⁴⁰.

Plutarch wskazuje także, że obowiązek wydania żonie części posagu pochodzi z czasów Romulusa.

Plutarchus, Romulus 22 = Leges regiae, Romulus 9 (FIRA I, 8):
 ... si vero aliter (scil. non propter veneficium circa prolem, vel subiectionem clavium, vel adulterium commissum) quis a se dimitteret uxorem, bonorum eius partem uxoris fieri, partem Cereri sacram esse iussit (scil. Romulus); ...

Według cytowanej już poprzednio ustawy przypisywanej Romulusowi, kobieta nie mogła odejść od męża, natomiast mąż mógł porzucić żonę, gdy popełniła ona ciężkie przestępstwo. Gdyby zaś oddalił żonę z innych powodów, winien jej oddać część posagu, a część przekazać na rzecz bogini Ceres⁴¹.

Wydaje się, iż sprawy dotyczące zwrotu posagu, przynajmniej już na początku II wieku p.n.e., rozpatrywał sędzia, a nie mąż. Za taką hipotezą przemawia również przekaz Pliniusza.

Plin. Nat. Hist. 14.90:

... Cn. Domitius iudex pronuntiavit mulierem videri plus vini

³⁹ Por. A. Söllner, dz. cyt., s. 73 i n.; A. Watson, dz. cyt., s. 69.

⁴⁰ Inaczej E. Pólay, dz. cyt., s. 315 i n., twierdząc, iż to mąż w stosunku do żony pełni rolę cenzora.

⁴¹ Por. P. Noailles, dz. cyt., s. 2 i n.

bibisse quam valitudinis causa, viro insciente, et dote multavit. diuque eius rei magna parsimonia fuit.

Pliniusz, który czerpie wiadomości prawdopodobnie z tego samego źródła co Gellius, podaje rozstrzygnięcie sędziego Domitiusa⁴² wydane przy okazji rozpatrywania sprawy o picie wina przez kobietę. Kobieta ta piła wino bez wiedzy męża — i to nie w celach leczniczych — za co została ukarana utratą posagu.

Jak z powyższych rozważań wynika, za picie wina kobieta była karana, bądź przez swego męża, który miał prawo zabicia żony złapanej na gorącym uczynku, bądź przez swych krewnych, prawdopodobnie w ramach *iudicium domesticum*, bądź wreszcie przez sędziego, może w ramach *iudicium de moribus*, na utratę posagu.

Si mulier vinum bibit condemnatur

Gellius (Gell. 10.23.1—2), referring to the *victus and mores* of the early Roman women, tells us that the drinking of wine (*temetum*) was forbidden to women. They were only allowed to drink the *lorea*, *passum*, *murrina*, and other sweet-tasting drinks of that kind. If women drank wine could be punished with the same severity as adultery (Dion. 2.25.6; Gell. 10.23.3). Cato, cited by Gellius (Gell. 10.23.5), has stated that the husband has right to kill his wife taken in adultery. As regards reputation, says he, in the oration entitled *On the Dowry* (Gell. 10.23.4), that *iudex* has the function of *ensor*. If woman has been guilty of any wrong or shameful act, she is punished (*multitatur*), if she has drunk wine or if she has done wrong with another man, she is condemned (*condemnatur*).

---

⁴² Por. P. Noailles, dz. cyt., s. 8 i n.